

Den nya vårdanstalten å Hall.

En byggnadsteknisk orientering.

Av arkitekten tekn. dr. GUSTAF BIRCH-LINDGREN.

Mellan den tid, då centralfängelserna å Härlanda och i Malmö stodo färdiga år 1907 respektive 1914 och påbörjandet av den stora säkerhetsanstalten å Hall, har nybyggnadsverksamheten inom den svenska fängvården varit obetydlig. Den inskränker sig till den helt nya ungdomsanstalten å Skenäs, successivt utbyggd åren 1937—1942, om- och påbyggnad av den s. k. östra flygeln vid centralfängelset i Norrköping år 1931, samt det år 1932 uppförda nya sinnessjukhuset vid Långholmens centralfängelse. Härutöver hava endast tillkommit några verkstads-, bostads- och andra, mindre byggnadsföretag.

När frågan uppstod om en helt ny fängvårdsanstalt av ganska stora mått, vårdanstalten å Hall, vilken skulle tillgodose moderna anspråk, fanns därför inom landet föga erfarenhet att utgå ifrån, då det gällde den byggnadstekniska planläggningen. Härtill kom, att anstalten skulle tillgodose en hel del speciella förutsättningar, av vilka erfarenhet endast fanns i viss utsträckning, nämligen från det gamla centralfängelset i Norrköping, vilket sedan länge till största delen användes såsom anstalt för s. k. »förvarade«, sedan 1941 även för »internerade«.

Impulser och idéer till Hallanläggningarnas utformning hava därför i stor utsträckning hämtats från våra grannländer, Finland, Danmark och Norge. Författaren till denna beskrivning står personligen i stor tacksamhetsskuld till

de myndigheter och enskilda i nämnda länder, som så beredvilligt ställt sin erfarenhet till förfogande, och i all synnerhet till arkitekten vid fängvårdsverket i Finland, Uno Sjöholm.

Bråborg eller Hall?

Att finna en kronoegendom med lämpligt läge och lämpliga, naturliga förutsättningar för den nya vårdanstaltens uppförande visade sig vara ett svårt problem. Anstalten borde nämligen hava goda förbindelser med Stockholm för att underlätta intim kontakt med fängvårdens centrala ledning och erforderliga besök, ligga väl till med hänsyn till järnvägsförbindelser åt olika delar av landet samt in- till större samhällen med tanke på inköp, transporter, skolgång för personalens barn o. s. v. men ändock tillräckligt isolerad för att icke fängvården skulle störas. Vidare måste jordbruket vara av lämplig storlek och beskaffenhet för vissa intagnas sysselsättning, förutsättningar finnas för erhållande av tillräcklig elkraft och tillräcklig mängd dricksvatten samt möjlighet föreligga att lätt anordna avlopp. Och dessa tekniska problem måste kunna lösas för rimliga kostnader.

Efter prövning av åtskilliga förslag kvarstodo i sista omgången kronoegendomen Bråborg vid Norrköping och skyddshemmet, åkerbrukskolonien Hall invid Södertälje, ägd av den år 1873 stiftade s. k. »Oscar- och Josephinaföreningen», och använd såsom anstalt för vanartiga gossar. Valet var svårt, och den byggnadstekniska och ekonomiska utredningen fullföljdes därför beträffande bägge platserna. Resultatet blev för Bråborg en beräknad, total byggnadskostnad av 4.230.000:— kronor och för Hall 2.750.000:— kronor + 25.000:— kronor för egendomens förvärvande. Sistnämnda, relativt obetydliga summa förklaras därav, att föreningen hade vid olika tillfällen av statsverket erhållit lån å sammanlagt 650.000:— kronor.

Nämnda siffror äro emellertid ej direkt jämförbara, då det beträffande Hall förutsattes, att en del befattningshavare

skulle själva kunna förskaffa sig bostäder i det närbelägna Östertälje. Motsvarande möjlighet förelåg ej i fråga om Bråborg på grund av för stort avstånd till närmaste tätort, Norrköping. Vidare fanns å Hall dels en del gamla anstaltsbyggnader, vilka efter ombyggnad kunde utnyttjas för den nya anstalten, dels ett större antal användbara personalbostäder än å Bråborg. Även bortsett från bostäderna blev därför ur rent ekonomisk synpunkt Hallförslaget något gynnsammare. Väsentlig betydelse måste också tillmätas det förhållandet, att dricksvatten i tillräcklig mängd icke med säkerhet kunde påräknas å Bråborg, som ligger inom ett område, känt för sin ringa vattentillgång. Hallförslaget innebar emellertid, som framgår nedan, stora svårigheter beträffande utnyttjandet på ett lämpligt sätt av de gamla anstaltsbyggnaderna utan allt för dyrbar ombyggnad.

Etapp I.

Anslaget.

1938 års riksdag beviljade det begärda beloppet utan beskärning. Sedermera inköptes emellertid ett angränsande ålderdomshem, Tysslinge 18, vilket inklusive kostnaderna för dess ombyggnad representerade en summa, som med 20.000:— kronor understeg de för nybyggnad av motsvarande bostäder beräknade. Detta föranledde en minskning av byggnadsanslaget med angivna summa. Till förfogande ställdes sålunda för byggnadsändamål sammanlagt 2.730.000:— kr. Häri ingående arbeten bruka benämnas *etapp I*, då anslag sedermera beviljades för fortsatt utbyggnad, *etapp II*. Redan från början var nämligen anstalten avsedd att successivt utbyggas till betydligt större omfattning, än etapp I avsåg.

Det ligger i sakens natur, att en fullt riktig beräkning av kostnaderna för en anläggning, sådan som den å Hall, är mycket vansklig att utföra, särskilt med hänsyn till, att i planen ingingo så många gamla byggnader, vilka delvis

skulle ombyggas för helt nya ändamål, och att, på grund av den blivande anstaltens storlek, anläggningarna för vatten och avlopp måste bliva av rätt betydande omfattning. Stor försiktighet och sparsamhet måste därför från första början iakttagas vid handhavandet av anslaget, för att eventuella överraskningar skulle kunna mötas.

En så noggrann besiktning som möjligt av de gamla husen och anläggningarna hade företagits i samband med utredningen. Det har dock sedermera visat sig, att en hel del av de byggnadsdelar, vilka icke varit åtkomliga för besiktning, befunnit sig i betydligt sämre skick, än man haft anledning antaga. Detta gäller icke blott vatten- och avloppsledningar utan även bjälklag, grunder o. s. v. Det oaktat har säkerligen en avsevärd besparing gjorts i jämförelse med kostnaderna, därest motsvarande byggnader skulle nyuppförts. Ändock hava de utrymmen, som erhöles i de gamla byggnaderna på grund av dessas konturer och plandispositionen i allmänhet blivit mycket rymligare, än som skulle blivit fallet, om nybyggnader planerats.

Angivna, oförutsedda förhållanden hava i en hel del fall fördyrat de gamla byggnadernas förändring. Å andra sidan hava beträffande vissa av dem förenklingar kunnat vidtagas, varigenom på ett håll ökade kostnader kunnat uppvägas genom förbilliganden på annat håll. Arbetsledningen har därigenom ständigt ställts inför nya problem, och det visade sig snart ekonomiskt fördelaktigt, att bedriva vissa arbeten i egen regi, för att kunna utnyttja alla möjligheter smidigt och ekonomiskt.

Det skulle varit av intresse att för varje särskild byggnad kunnat jämföra de beräknade kostnaderna med de verkliga. En fullt riktig jämförelse låter sig dock icke göra, särskilt av det skälet, att de olika entreprenadernas omfattning måst bestämmas av praktiska ock ekonomiska synpunkter och ej av anslagsrubrikerna. Detta innebär t. ex. att yttre ledningar, vilka i beräkningarna samman-

förts i särskilda poster, i entreprenaderna till stor del sammanförts med installationerna inom de olika byggnaderna.

Av större intresse torde dock vara, huru de verkliga totalkostnaderna ställt sig till de beräknade. Så vitt nu kan bedömas, skulle det ursprungliga anslaget hava räckt till, om icke världskriget utbrutit. Detta medförde mycket snart en successiv höjning av alla priser. Givetvis drabbades i första hand de nybyggnadsarbeten, som vid krigsutbrottet ännu ej hunnit igångsättas, men även de övriga kommo också att påverkas. För Halls vidkommande skärptes prisstegringens verkan därigenom, att de gamla byggnaderna icke kunde bliva åtkomliga förr än de förutvarande ägarna avflyttat. Denna tidpunkt var beroende av färdigställandet av det nya skyddshemmet på Lövsta, ett arbete som i sin tur blev avsevärt försenat. Ingen av de gamla byggnaderna blev därför tillgänglig förrän under juli månad 1940. På grund av att Hallanstaltens nya delar öppnades vid samma tid, och även de gamla byggnaderna därvid måste tagas i bruk, kunde de i fortsättningen endast successivt göras till föremål för ombyggnad, varigenom prisstegringen kom att verka under betydligt längre tid, än som eljest skulle blivit fallet.

Ovannämnda omständigheter hava nödvändiggjort tilläggsanslag vid två olika tillfällen. Sålunda begärdes och erhöles 12 april 1940 ett tilläggsanslag för vissa, då ännu ej påbörjade arbeten, för vilka en prisstegring av c:a 20 % eller 125.000:— kr. beräknades. Dessa arbeten avsågo ombyggnaden av de gamla anstaltsbyggnaderna samt modernisering och nyuppförande av bostäder och jordbruksbyggnader. Återstående 30.000:— kr. avsågo inrättandet av skyddsrum och täckandet av prisstegringar uppkomna i samband med de nya anstaltsbyggnadernas uppförande. Sedermera har styrelsen begärt och den 5 juni 1942 erhållit ett ytterligare tilläggsanslag å 30.000:— kr. varav 20.000:— kr. avsåg kostnadsökningar å bostadsbyggnaderna, 10.000:— kr. jordbruksbyggnaderna, vilka merkostnader

vällats genem dessa byggnaders ovannämnda försening. Sammanlagt har alltså ställts till förfogande för byggnadsarbetenas genomförande enligt 1938 års plan 2.915.000:— kr., varav 185.000:— kr. eller endast c:a 6 % å det ursprungligen beräknade totalbeloppet utgjort kompensation för den betydande prisstegring, som pågått nästan oavbrutet sedan krigsutbrottet. Kostnaderna för etapp I fördela sig sålunda enligt beräkningarna på följande sätt.

<i>A. Huvudanstalten.</i>		
Fasta, halvöppna och öppna paviljongerna, entrébyggnad, tvätt- och maskinbyggnad, administrationsbyggnad, verkstäder, murar	1.134.500:—	
<i>B. Sinnessjukavdelningen vid Håga:</i>		
Sinnessjukhus, entrébyggnad, murar, reparation av gamla Hågaskolonin	746.000:—	
<i>C. Jordbruksbyggnader</i>	150.000:—	
<i>D. Bostadsbyggnader</i>	397.000:—	
<i>E. Gemensamma arbeten:</i>		
Huvudvattenledningar, brunn, reservoar, kontroll, arbetsledning m. m.	302.500:—	2.730.000:—
Tilläggsanslag 1940 på grund av prisstegring	155.000:—	
Tilläggsanslag 1942 på grund av prisstegring	30.000:—	185.000:—
Summa kronor:		2.915.000:—

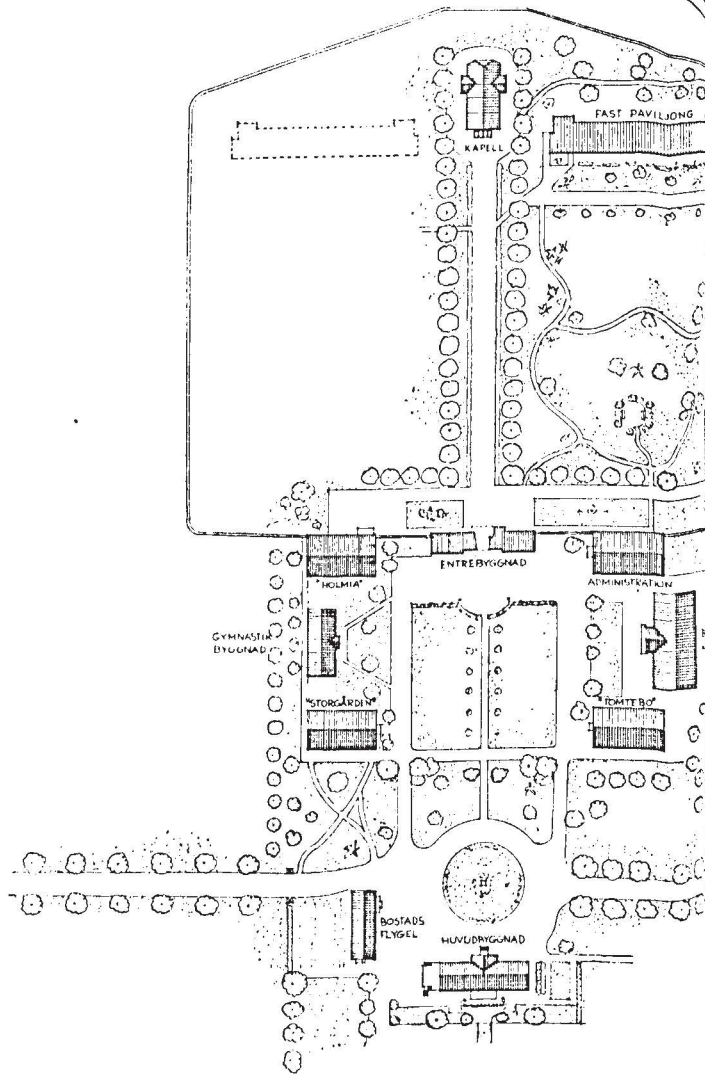
(Exclusive 25.000:— kr. för egendomens förvärvande.)

Anstalten för förvarade och internerade.

Å egendomen Hall fanns, reda innan fångvårdsstyrelsen tillträdde densamma, förutom huvudgården med anstalts-, ekonomi- och lantbruksbyggnader samt åtskilliga bostadshus en c:a 3 km. därifrån belägen mindre anstalt, Håga, bestående av en anstaltsbyggnad, föreståndarbostad och en mindre stuga. Även om sålunda Håga är beläget inom egendomen Hall, avses i dagligt tal och i det följande med Hall endast huvudanstalten.

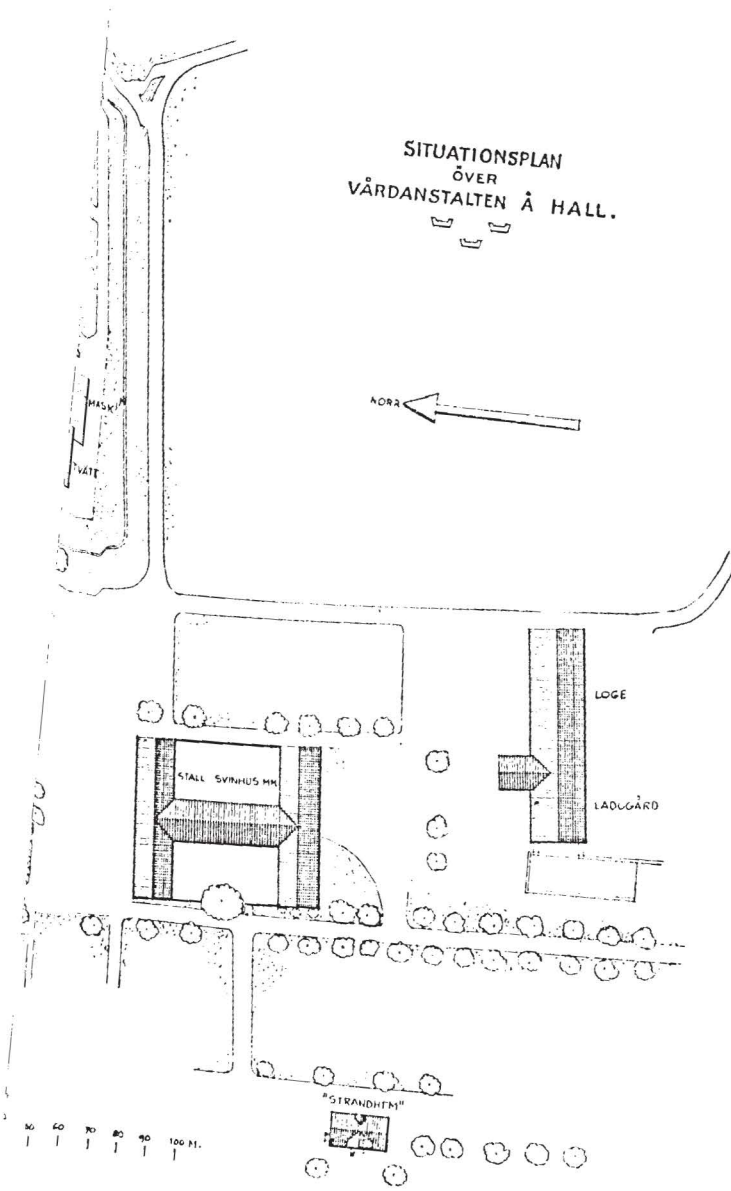
Till Hall har själva vårdanstalten, till Håga sinnessjukavdelningen förlagts.

Vad Hall beträffar, tedde sig problemet ur byggnadsteknisk synpunkt ungefär på följande sätt. De gamla anstaltsbyggnaderna, huvudsakligen uppförda 1874—1888 och bestående av tre bostadspaviljonger — »Tomtebo«, »Holmia« och »Storgården« — sjukpaviljong, köks- och maskinbyggnad samt gymnastikhus ligga symmetriskt ordnade på norra och södra sidan av en stor, fyrkantig gård. I fonden av den västra sidan finnes den gamla huvudbyggnaden, »corps-de-logiet« med flygel, i fonden av den östra ett kapell i »gotisk« stil. Sistnämnda två byggnader ligga alltså i gårdens mittaxel. Samtliga byggnader voro ålderdomliga och rätt illa medfarna av tidens tand (i själva verket betydligt skröpligare än man hade anledning anta) samt i allmänhet innehållande, med tanke på säkerhetsanstaltens behov, lokaler med mycket stora dimensioner. Medan t. ex. bostadspaviljongerna sålunda voro inredda med stora sovsalar, avdelade endast genom låga skärmväggar i sovalkover, måste den nya säkerhetsanstaltens paviljonger byggas upp kring en kärna av nästan enbart smårum. De gamla anstaltsbyggnaderna med sina träbjälklag, fönster utan galler o. s. v. måste, om de skulle kunna användas till förvaring av förvarade och internerade, kräva en ombyggnad, som knappast skulle lämna något kvar av det gamla utom ytterväggar och tak. Det visade sig därför snart, att problemets enklaste lösning innebar uppförandet av nya pa-

0 10 20 30
 M
 1 1 1

SITUATIONSPLAN
ÖVER
VÅRDANSTALTEN Å HALL.

0 20 40 60 80 100 M.

viljonger för fångarnas förvaring, och användandet av de gamla byggnaderna för andra behov, ehuru i direkt anslutning till nybyggnaderna. Detta problem borde lösas under tillvaratagande av det arkitektoniska värde, som de kring gårdsplanen grupperade, gamla byggnaderna och den vackra vegetationen representerade.

Problemet har lösts på följande sätt.

Mitt på den ovannämnda gårdens östra sida har placerats entrébyggnaden till det muromgärdade området. Murar förena nämnda byggnad å ena sidan med f. d. sjukpaviljongen, som ombyggt till administrationsbyggnad, å andra sidan med Holmia, som ombyggt till verkstäder för kuverttillverkning och skrädderi. Det inhägnade området har tilltagits så stort, att det omsluter även kapellet. I borte och högsta delen av området har den slutna paviljongen uppförts, vid sidan av kapellet. Snett framför denna paviljong, utmed södra muren, har tvätt- och maskinbyggnaden uppförts.

Att det inhägnade området tilltagits så stort beror på en önskan att dels minska den känsla av instängdhet, som alltid uppstår mellan trånga murar, dels erhålla plats för avsevärd, framtida utvidgning, samtidigt som de intagna ju få större utrymme att röra sig på. Sålunda är i första rummet påtänkt ytterligare en sluten paviljong, belägen på kappellets andra sida, symmetriskt i förhållande till den första paviljongen.

De gamla anstaltsbyggnaderna Tomtebo och Storgården ombyggdes till bostäder och mäss för personal, respektive bostäder och förråd. I köksbyggnaden skulle endast utföras smärre kompletteringar i denna etapp. Gymnastikhuset ansågs kunna utnyttjas oförändrat.

För de paviljonger, vilka skola hysa intagna under friare former, utanför det muromgärdade området, nämligen de s. k. halvöppna och öppna paviljongerna, hade som byggnadsplats ursprungligen tänkts ett område rakt öster ut från gamla anstalten. Här visade det sig emellertid, att en

del befintliga forngravar skulle beröras, varför paviljongerna flyttades till ett skogsbryn några hundra meter söder ut från huvudanstalten. Läget blev därigenom f. ö. gynnsammare för anordnande av avloppet.

De olika anstaltsbyggnadernas planlösning, rummens användning och inbördes läge m. m. framgå av ritningarna. Nedan följer därför endast i korthet några synpunkter, som varit vägledande eller hava tillmätts särskild betydelse.

Entrébyggnaden.

Genom byggnaden leder ett valv, avstängt mot gården medelst ett skjutdörrparti med gångdörr, mot det inre området medelst ett kraftigt gallerparti med körgrindar och gånggrind. Vaktrummet är beläget i byggnadens södra hälft utmed valvet och går tvärs igenom byggnaden. Det är mot inre sidan försett med en utbyggnad med fönster på tre sidor så att fri sikt erhålles icke blott mot slutna paviljongen utan även utmed entrébyggnadsfasaden och muren åt båda hållen. I utbyggnaden är telefonväxeln placerad och finnes alltså på denna plats ständigt en person med fri överblick över så gott som hela det inre området. Invid telefonväxeln är manöverorganet till gånggrinden i gallerpartiet anbragt. Intill vaktrummet finnes tre besöksrum. För samtal med förvarade behöva sålunda de besökande ej träda inom murarna, de förvarade ej släppas utanför. I byggnadens norra hälft finnes en skolsal, varest biblioteket är inrymt, samt lärarrum.

Slutna paviljongen.

Det har gällt att lösa planen så, at de 64 intagna kunna fördelas på fyra lika avdelningar, vilka kunna effektivt skiljas från varandra. I vår våning ligger vaktrummet i mitten. Dörrarna till korridorerna å ömse sidor hava förskjutits i förhållande till varandra, så att, även om de äro vidöppna, insyn från en avdelning till en annan förhindras. Genom att varje trapphus har ingång dels direkt från

markplanet å byggnadens övre sida, dels via källaren å den undre, kunna avdelningarna även erhålla olika entrévägar, Vaktrummet sträcker sig tvärs igenom byggnaden och har på varje fasad ett burspråk, från vilket byggnadens hela långfasad kan observeras och belysas med strålkastare, för vilken finnes elkontakt. Då vakten i händelse av tumult kan tänkas bliva instängd, har en spiraltrappa anordnats från vaktrummen ned till källarkorridoren. Den medför bl. a. även den fördelen, att vakten går till eller ifrån tjänstgöring, osedd av de intagna.

Cellerna äro utrustade med ventiler, inbyggt plåtskåp för nattkärl, innbyggt dylikt för toalettartiklar, tavellister och kontakt till centralradio. För tillkallande av vakten finnes en mekanisk signalanordning av den gamla typ, å vilken en klaff med en smäll faller ut. Denna typ har nämligen allmänt visat sig som den bästa. Att märka är slutligen, att cellens inre tvärvägg är något avsneddad bl. a. för att hindra överraskande överfall vid inträdet. Titthål i celldörrarna hava ej ansetts erforderliga eller lämpliga.

Maten är avsedd att transporteras i vagn från centralköket och utportioneras i respektive avdelningars serveringsrum, varest porslinet förvaras och diskas. För eventuellt erforderlig uppvärmning finnes elkokplatta och varmskåp. Måltiderna intagas i dagrummen, som med tanke på sin dubbla uppgift erhållit en däremot svarande storlek. Utskjutande eller på annat sätt skymmande hörn och vinklar hava undvikits i största möjliga grad.

På grund av klienteletts art har det ansetts nödvändigt med fyra isoleringsceller, vilka inrymts i källaren, där de anordnats efter finsk förebild, d. v. s. med inspektionsgången utmed ytterväggen och cellerna vid innerväggen, skilda från gången genom kraftiga galler utan dörrar. Till korridoren leda dubbla dörrar. För att undvika ljudstörningar äro cellerna utförda ungefär som i byggnaden fristående betonglådor, skilda från byggnadsstommen med sandfyllt mellanrum runt om. I en av cellerna har anordnats W. C., i övrigt finnas T. C. av finsk typ.

Från de båda våningarna har man på grund av markens höjdförhållanden mot väster fri och vacker utsikt över muren mot sjön, ett förhållande av stor betydelse för dem, som ej få slippa utanför murarna.

Byggnadstekniska detaljer.

Ehuru det ligger i sakens natur, att de byggnadstekniska problemen även i fråga om detaljerna äro lösta på enklast möjliga sätt, möta ändock en hel del sådana av mera ovanligt slag, nämligen de, som sammanhånga med säkerheten mot rymningar och överfall.

Ingen kedja är starkare än sin svagaste länk, heter det, och denna sats är tillämplig även i fråga om skyddsåtgärderna på ett fängelse. Dessa måste bilda ett väl genomlänkt, sammanhängande system. Ett stort antal av de senaste årens rymningar hava studerats för att omöjliggöra upprepanden i de fall, då byggnadstekniska svagheter underlättat desamma.

Lås och dörrar. Svenska, norska, finska och holländska fängelselås införskaffades och jämfördes med varandra. Efter ingående prov inköptes till de första byggnaderna utländska lås. Sedermera har en svensk firma upptagit tillverkningen av en motsvarande modell.

Celllåsen karaktäriseras förutom av mycket stor styrka därav, att på en skylt visas automatiskt röd färg, när låset är öppet. Celllåsen äro konstruerade med två nyckelhål. Det yttre hålet motsvaras av en nyckel, gemensam för alla 54 cellerna. Det inre hålet motsvaras av fyra olika nyckeltyper, en för varje avdelning. Låsning med båda slagen av nycklar medför endast ett slag med kolven. Dubbellåsning förekommer alltså ej i cellerna. I dessa finnas givetvis intet nyckelhål å insidan.

Ytterdörrarna ha två nyckelhål på båda sidor. Inre hålet motsvaras av en nyckel, som endast ger ett kolvslag. Till yttre hålet går en nyckel, som ger ännu ett kolvslag,

varvid en klaff slår för det inre hålet. Nyckeln till yttre hålet handhavas endast av befälet och användes endast nattetid.

Ytterdörrarna till avdelningarna äro å insidan beslagna med 2 mm tjock järnplåt. I byggnadens ytterdörrar finnas glasrutor, men så smala, att man visserligen kan se, om någon finnes på andra sidan, men icke komma ut däri-genom.

Över avdelningarnas ingångsdörrar finnas vid tak öppningar, så att en person på den ena sidan dörren kan tala med någon på den andra, utan att behöva skrika eller öppna dörren, detta för den händelse en revolt eller dylikt skulle göra det riskabelt att öppna dörren.

Fönster. Mycket arbete har nedlagts på att åstadkomma ett cellfönster, som ger god belysning, underlättar ventilation och vädring och effektivt förhindrar rymning utan att i fråga om utseende allt för mycket avvika från ett vanligt rumsfönster. Gallret skulle med andra ord vara starkt men ej allt för mycket iögonfallande. Dessutom borde gallerstängerna av tekniska skäl vara horisontala för att underlätta inmurningen och undvika de angreppspunkter, som uppstå för vatten och vittring vid ett vertikalt galler's fästen i fönsterbänken. Avståndet mellan stängerna fastställdes till högst 14 cm, då rymning i Norrköping förekommit genom en 16,5 cm öppning. Gallerstängarna äro av 20 mm rundstål med speciell kolhalt, vilket icke kan sågas eller filas.

Gallret är fästare till fönsterkarmen, som är av trä och försedd med tre bågar, en mindre upptill för ventilation och två större för vädring.

Övriga fönster äro av motsvarande konstruktion, dock att specialstål av kostnadsskäl icke använts, där fångar endast uppehålla sig om dagen och under bevakning.

Yttermurar. I avsikt att hindra genombrytning hava slutna och halvöppna paviljongerna jämte vissa andra

byggnaders yttermurar murats med cementblandat kalkbruk. För att ändock erhålla tillräcklig värmeisolering har å insidan fogstrukits med värmeisolerande treetongbruk före putsningen.

Material och utförande. Den flera gånger omtalade, nödvändiga sparsamheten med anslagen har medfört, att material och utförande valts med särskild tanke på kostnaderna. Sålunda äro t. ex. trapporna i nybyggnaderna utförda med steg av stålslipad betong.

Alla innertak såväl i källare som våningar äro oputsade. Bjälklagen ha nämligen gjutits mot form av råspåntat virke, och målningen utförts direkt på betongen. I själva verket ger denna behandlingsmetod, som helt inbesparar putsningen, ett mycket tilltalande utseende åt takytorna.

I bostadspaviljongernas tvätt- och sköljrum m. fl. inlades marmorerade massagolv, vilka dock sedermera visat sig mindre motståndskraftiga mot den relativt starka slitning, som de utsättas för. Övriga golv äro av stålslipad cement, avsedd att linoleumbeläggas.

Fönsterbänkar hava i allmänhet utförts av kalksten med hänsyn till att underhållskostnaderna för målade träbänkar å ett fängelse äro ganska betydande.

All målning har utförts med kalkfärg, där ej alldeles särskilda skäl nödvändiggjort oljefärg, t. ex. i badrum.

Ovanstående beskrivning hänför sig till slutna paviljongen. I tillämpliga delar hava givetvis motsvarande utföranden tillämpats i övriga anstaltsbyggnader.

Maskin- och tvättbyggnaden.

Den gamla maskincentralen var belägen i en bakre flygel till köksbyggnaden. Därifrån uppvärmdes de gamla anstaltsbyggnaderna runt den fyrkantiga gården ävensom corps-de-logiet. Den gamla centralen var dock allt för trång, för att den skulle kunna användas vid fyllandet av de nya värmebehov, som uppstod med slutna paviljongens

och tvättbyggnadens tillkomst. Dessutom befann den sig i dåligt skick. En ny maskincentral måste därför uppföras, och av praktiska skäl sammanfördes den med den planerade, nya tvätten och förlades innanför murarna. Under planlägningsarbetets gång visade det sig emellertid, att tvätten med en relativt ringa utökning av byggnaden skulle kunna mottaga även all tvätt för Långholmens centralfängelse, vars egen tvättinrättning eljest måste helt ombyggas. Denna utökning genomfördes också, varigenom således dels en dyrbar ombyggnad vid centralfängelset inbesparades, dels driftskostnaderna för denna anstalts tvätt nedbringades.

Till suterrängvåningen under tvättavdelningen har anstaltens mottagningsavdelning förlagts. Den har härigenom kommit nära såväl tvättavdelningen som desinfektionsrum och centralförråd, och fått ett centralt läge inom anstalten i sin helhet.

Tvättavdelningen är utrustad med två tvättmaskiner, centrifug och ångmangel, kullisstork m. m. Ett effektivt ventilationssystem, innefattande bl. a. inblåsning av varmluft längs hela tvätthallens yttervägg, förhindrar fullständigt fuktavsättning och imma.

I maskinavdelningen finnes dels en högtryckspanna för ånga till tvätt och kök samt förbrukningsvarmvatten till bad m. m., dels lågtryckspannor, vilkas ånga i motströmsapparater värma vattnet i det pumpdrivna värmeledningssystemet, omfattande såväl de tidigare, till gamla centralen anslutna byggnaderna som nybyggnaderna. Pannorna äro samtliga vedeldningspannor, utom högtryckspannan, som dock kan eldas med ved. Plats finnes för ytterligare en ångpanna. Såväl tvättavdelningen som maskincentralen äro så planlagda, att vardera kunna avsevärt utvidgas genom tillbyggnad.

Över tvättavdelningen har inretts en stor förrådsavdelning, bl. a. för de förvarades egna kläder m. m.

Administrationsbyggnaden, Holmia, Storgården och Tomtebo.

Nämnda fyra, gamla paviljonger hava ombyggts i egen regi vad byggnadsarbetet beträffar. Som byggnaderna, såsom tidigare påpekats, huvudsakligen innehöllo stora salar — sovsalar, sjuksalar o. dyl. — erbjödo deras förändring till sina nya ändamål vissa svårigheter med undantag för Holmia, vilken inreddes till verkstadslokaler. I denna voro de stora salerna en fördel och utvidgades ytterligare genom rivning av mellanvägar. Verkstadsbyggnaden har entré endast från det muromgårdade området. Beträffande Storgården och Tomtebo visade sig efter åtskilliga undersökningar den lämpligaste användningen vara, att i bottenvåningen inreda bostadsrum för ogifta vaktkonstaplar, i övre våningen i Tomtebo en personalmäss jämte stort samlingsrum för personalen och i motsvarande våning i Storgården ett centralförråd för hela anstalten.

Administrationsbyggnaden, som förutom expeditiionslokaler för förvaltningen inrymmer lokaler för läkare och tandläkare har en dörr direkt ut till det muromgårdade området, vilket underlättar ledningens besök inom detsamma och fångarnas inkallande till förhör, läkarbesök o. s. v. Samtidigt innebär det en viss kontroll, att expeditionerna till stor del äro förlagda utmed byggnadens östra sida, så att fönstren vetta mot det inhägnade området, vilket praktiskt taget i sin helhet kan överblickas från dessa.

Öppna och halvöppna paviljongerna.

Vardera av paviljongerna är avsedd för 30 förvarade. Av bl. a. ekonomiska skäl har enkelrumssystemet i dessa frångåtts så till vida, att halvöppna paviljongen rymmer förutom 16 enkelrum 2 tvåsängsrum, den halvöppna 8 enkelrum och 4 tresängsrum. Vardera paviljongen har sålunda 20 platser, ett antal, som dock kommer att stå i lämplig proportion till antalet platser inom murarna först, när ytterligare en sluten paviljong uppförts. På grund av det relativt stora avståndet, såväl inbördes som till huvud-

anstalten, finnes pannrum i vardera byggnaden. Paviljongerna äro varandra ganska lika. Den huvudsakliga skillnaden består i, att den halvöppna paviljongens fönster har galler, vilket helt saknas i den öppna. Som följd härav hava väggarna i den sistnämnda ansetts kunna byggas med mindre solitt material än tegel, nämligen gasbetong, som putsats.

Sinnessjukavdelningen å Håga.

Även sinnessjukhuset är beläget inom ett muromgärdat område, till vilken den enda infarten leder genom entrébyggnadens portvalv. Sistnämnda byggnad är, vad vaktrum och portanordning m. m. beträffar, planerad på motsvarande sätt som å Hall. Till entrébyggnaden har emellertid förlagts läkaravdelningen, vilket nödvändiggjort en täckt förbindelse i form av en kulvert till sinnessjukhuset.

Sjukhusbyggnaden är planerad i samråd med medicinalrådet Peder Björck i enlighet med de principer, vilka allmänt tillämpas inom den statliga sinnessjukvården för motsvarande patienter. Patientantalet är 72 (vartill kommer 30 i gamla Hågabyggnaden), fördelat på tre våningar, vardera utgörande en komplett avdelning för 24 patienter och bestående av sovsalar, enkelrum, dagrum, arbetsalar, bilokaler o. s. v. Expeditionerna äro belägna intill huvudtrappan, utanför avdelningarna. För alla eventualiteter har i en utskjutande flygel en relativt stor isoleringsavdelning med 12 enkelrum inrättats till vardera av de två nedersta avdelningarna. Dessa rum hava dubbla dörrar och spittersäkra fönster.

I källaren har anordnats en större sal, avsedd dels för personalens inomhusidrott, dels som samlingsal för patienterna vid vissa tillfällen och vidare en panncentral, vars utrymmen äro tillräckliga för en utvidgning av sinnessjukavdelningen till minst det dubbla. Den del av byggnaden, som inrymmer stora trapphuset, har uppdragits till fyra våningars höjd och i dess översta våning har inretts rum för den sovande vakten.

För mat och tvätt svarar Hallanstalten.

Byggnadstekniska och övriga detaljer äro i överensstämmelse med motsvarande i Halls slutna paviljong.

Den förutvarande s. k. »gamla Hågapaviljongen» har tills vidare använts till bostäder för ogift personal, då endast ett begränsat antal familjebostäder finnes intill anstalten. Enligt planen skulle ett visst belopp användas för paviljongens iståndsättande för mottagandet av lättskötta sinnessjuka, som ovan nämnts 30 stycken, vilka icke behövde vistas inom murarna. Av angivna belopp har dock endast en mindre del behövt tagas i anspråk för iståndsättandet. När paviljongen en gång tages i anspråk för sitt avsedda ändamål, torde detta kunna ske utan nämnrda, ytterligare förändringar.

Övriga byggnadsarbeten.

Jordbruksbyggnader.

På grund av stark ungdomsbrottslighet måste redan, medan byggnadsarbetena å Hall och Håga pågingo, den gamla paviljongen — som då stod tom — vid Håga tillfälligt tagas i bruk för ungdomar. Dessa sysselsattes med uppförandet av den vid Håga planerade ungdjursladugården, vilken de i det närmaste hunno fullborda, medan nämnda verksamhet pågick. Ungdjursladugården har sedermera färdigställts i fängvårdsstyrelsens egen regi med anställda yrkesarbetare.

I byggnadsplanerna ingingo emellertid även uppförandet av en helt ny ladugård, då den gamla var synnerligen bristfällig. Den nya är uppförd enligt i alla avseenden fullt moderna principer, således med kortbås, grabnerbindslen, automatiska vattenkoppar, inbyggd betongsilo, mejeri med kylanläggning, forderhiss o. s. v. Under byggnadstiden nedbrann en närbelägen lada. Den erhållna brandskadeersättningen, 14.800:— kronor, användes till utökning av ladugårdsloggen som ersättning för ladan.

Den befintliga stall- och förrådsbyggnaden skulle enligt

planen underkastas en rätt genomgripande reparation. Av ekonomiska skäl har dock denna del av programmet måst inskränkas till oundgängligen nödvändigt underhåll. Detta är emellertid den enda del av programmet för jordbruksbyggnaderna, i vilket inskränkningar behövt ske.

Murar.

Då det gällt inhägnad av relativt stora områden, särskilt vid Hall, hava kostnaderna för murarna blivit proportionsvis ganska höga, och det har därför gällt att begränsa höjden till den minsta möjliga utan eftersättande av rimliga behov på säkerheten. Såväl vid Hall som vid Håga har höjden bestämts till minst 4,7 m. Därmed har åsyftats, att en man slående på en annas axlar icke skall kunna klättra över, vilket i förevarande fall ansetts utgöra en lämplig avvägning mellan säkerhet och kostnad. En absolut trygghet mot överklättring kan givetvis aldrig erhållas, även om murarna, såsom förekommer t. ex. i Finland, göres avsevärt mycket högre, då alltid en lina, försedd med krok, kan kastas så, att kroken fäster över murkrönet.

Beträffande kostnaderna visade infordrade anbud å tegel respektiva betongmur, att den sistnämnda ställde sig fördelaktigast. Muren är därför gjuten med korsarmerad betong, 20 cm. tjock vid marken och avsmalnande uppåt till 12 cm. samt med dilatationsfogar på var tionde m. Å såväl Hall som Håga hava ingångarna begränsats till en enda, nämligen genom portvalvet, för att underlätta kontrollen.

De nya bostäderna.

Samtidigt med Hågaanstalten påbörjades ett bostadshus för vaktkonstaplar invid densamma. Det uppfördes av trä i två våningar med en tvårums- och en trerumslägenhet i var våning. I varje lägenhet inreddes W. C. och badrum och tillämpades även i övrigt den standard, som då var bruklig i statens byggnader. Det visade sig emellertid, att anslaget icke skulle räcka för uppförandet av samtliga lägen-

heter enligt denna typ. Motsvarande bostäder vid Hall, till antalet fyra tvårums- och en trerumslägenhet, som skulle påbörjas vid en senare tidpunkt, planerades därför på försök såsom envånings radhus med ytterväggar av gasbetong. Därigenom avsågs att vinna besparing i fråga om yttre ledningar, planering o. s. v. men även i fråga om planläggning och konstruktion. Sålunda skulle badrum och W.C. förläggas till källaren, och bjälklag m. m. utföras på enklast möjliga sätt.

De fem radhusen försågs med en gemensam värme-central, och det hela planlades så, att dels den första raden skulle kunna tillbyggas med ytterligare en trerumslägenhet, dels minst tre nya radhus om vardera sex lägenheter uppföras och kopplas på samma värmecentral och huvudvattenledning, delvis även samma huvudavloppsledning.

Vid anbudsinfordran visade det sig, att även den tänkta radhustypen blev dyrare, än anslaget tillät. Planerna omarbetades därför ytterligare en gång, nu för utförande av trä enligt standardkonstruktion för s. k. monteringsfärdiga trähus men med oförändrad planlösning. Anbud å träkonstruktioner infordrades, och byggnadsarbetet igångsattes i egen regi med byggnadskontrollanten som arbetsledare. Härmed avsågs att vinna i första rummet ett mer ekonomiskt utförande av själva radhusen men också en organisation, åt vilken kunde anförtros även ombyggnaden av de gamla anstalts- och bostadshusen. Beträffande de sistnämnda vanns därigenom, att arbetena kunde utföras på det sätt, som under arbetets gång visade sig mest ekonomiskt. Vidare kunde en rätt stor stab av goda byggnadsarbetare hållas, vilka kunde beredas jämn sysselsättning och tillät arbetenas bedrivande efter en plan, som väl anslöt sig till anstaltens behov och drift. Slutligen möjliggjordes på detta sätt ett mycket noggrant tillvaratagande av all riven byggnadsmateriel, så att vad som erhöles i den ena byggnaden i stor utsträckning kunde efter rensning eller reparation åter användas i nästa. Dessa arbeten i egen regi

utvidgades så småningom, så att de kommo att omfatta även sågning av eget virke till timmer och tillverkning av egna snickerier å den befintliga snickeriverkstaden. I viss utsträckning tillät arbetsmetoden även användandet av fångarbetskraft för en del arbeten, varigenom också väsentliga besparingar kunde göras.

Vad beträffar rör- och elinstallationerna samt målningsarbetena, hava de med några mindre undantag utförts å entreprenad, vilket icke medfört några större svårigheter, då det beträffande dessa huvudsakligen gällt helt nya eller så gott som helt nya installationer.

I den ursprungliga planen ingick förutom uppförandet av de nyssnämnda vaktkonstapelbostäderna även två assistentbostäder om vardera fyra rum och kök, och med en konstruktion, som motsvarade de ovannämnda radhusens. De erhållna anbuden voro emellertid även i fråga om dessa allt för höga. Med anledning härav verkställda undersökningar visade då, att i corps-de-logiet, vilket enligt den ursprungliga planen ej skulle behöva ombyggas, genom vissa ändringar skulle kunna inrymmas de nämnda assistentbostäderna. Därigenom skulle de bliva förlagda till samma byggnad som direktörsbostaden och den tidigare assistentbostaden. Att detta var möjligt, berodde på, att de sistnämnda lägenheterna hade många och delvis mycket stora rum, samt att en befintlig trerumslägenhet kunde inrymmas på annat håll.

Genom den ändrade planen vanns, att hela corps-de-logiet kunde moderniseras — vilket sedermera visade sig synnerligen behöfligt — och att hela detta arbete inklusive de nya assistentlägenheterna kunde utföras för lägre kostnad, än en nybyggnad av de två lägenheterna skulle dragit. Tillfället begagnades att riva det synnerligen missprydande vattentorn, som uppförts vid byggnadens norra gavel. Detta kunde ske sedan den nya vattenledningen med dess stora reservoar anlagts, och var dessutom välbehöfligt, då murverket under den gamla cisternen till

stora delar blivit genomdränkt av läckande vatten. I samband med ombyggnaden nydrogos elledningarna och kompletterades stora delar av värme-, vatten- och avloppsledningarna.

De gamla bostadshusen.

I andra sammanhang har ovan redogjorts för huru »Tomtebo« och »Storgården« ombyggts och därvid bl. a. inretts till unkarlsbostäder.

Beträffande övriga, befintliga bostadsbyggnader är huvudsakligen att anteckna, att det s. k. »Strandhem« genomgått en grundligare modärnisering, än som från början avsetts. Därigenom erhöles emellertid en hel tvårumslägenhet utöver, vad den ursprungliga planen förutsatt.

I fråga om övriga bostadsbyggnader avsågs ursprungligen att i åtminstone de flesta lägenheterna införa värmeledning, W. C. och avlopp samt badrum eller dusch. Detta relativt omfattande och dyrbara program har till största delen frångåtts. Värmeledning har sålunda under nuvarande tidsläge ansetts vara av mindre fördel än tidigare och badfrågan har kunnat ordnas centralt för anstalten sedan medel anvisats till köksbyggnadens ombyggnad. I densamma ingår nämligen en stor badavdelning för personal med bastu och sex karbad. Det med modärniseringen av respektive, äldre bostadshus avsedda ändamålet har därför ändock i stort sett vunnits utom beträffande Hemgården, vars enligt den ursprungliga planen genomgripande om- och tillbyggnad tills vidare fått anstå, sedan anslagen icke visat sig medge densamma. Detta är dock jämte stallet den enda byggnad, i fråga om vilken de planerade åtgärderna icke kunnat på ett eller annat sätt helt genomföras eller det åsyftade resultatet på annat sätt vinnas.

Vatten- och avloppsledningar. Såväl Hall- som Hågaanstalterna erhöles sitt vatten från brunn inom respektiva områden. Dessa brunnar voro dock alltför litet givande

för de utvidgade anstalterna. Från början hade räknats med en ny stor brunn på vardera stället. Efter noggranna undersökningar och utredningar visade det sig lämpligast att gräva en gemensam brunn mellan de båda anstalterna. Brunnen är förenad med dessa och en på ett närliggande berg uppfört cistern genom grova ledningar. Dessa äro framdragna även till de nya bostäderna och jordbruksbyggnaderna, öppna och halvöppna paviljongerna m. fl. byggnader.

Vid brunnen finnes pumphus, filter m. m. Ehuru vattentillgången till en början var fullt tillräcklig, vållade bl. a. en följd av torra somrar en sådan minskning därav, att först ytterligare en och därefter ännu en brunn måst upptagas i närheten av den första.

I den ursprungliga planen räknades med att den gamla huvudavloppsledningen från Hall skulle kunna användas. Denna har sedermera visat sig vara bristfällig, varför förbättringsarbeten måst vidtagas. Från de nya, öppna och halvöppna paviljongerna samt radhusen ha nya avloppsledningar dragits, sammankopplade med reningsbrunnar av standardtyper.

Från Håga har planerats en helt ny avloppsledning ned till Hall, där den skulle anslutas till befintlig ledning. Av kostnadsskäl har tills vidare ledningarna endast framdragits till en reningsbrunn ett stycke utanför murarna, varifrån de dragits vidare ca. 100 m. till lämpligt dike. Någon olägenhet härav har ej förmärkts.

Etapp II.

Det visade sig snart, då driften kommit igång, att antalet personalbostäder var för knappt beräknat. Starkt bidragande orsak härtill var, att den genom kriget vållade, allmänna bostadsbristen gjorde sig starkt gällande även i det närbelägna Östertälje, där det beräknats, att en del personal skulle själv kunna förhyra bostäder. Som följd härav måste nya bostäder uppföras.

Samtidigt med detta förelåg behov av att modernisera köket. Detta arbete har ingått i de ursprungliga byggnadsplanerna, men ansetts kunna anstå till dess etapp II skulle utföras. Avsikten var då, att denna utvidgning, i första hand en ny sluten paviljong, skulle följa omedelbart efter den förstas färdigställande. Då på grund av kriget å ena sidan detta arbete måste uppskjutas, å den andra sidan icke minst en ekonomisk drift av köket krävde bättre grytor, spisar och apparater samt lämpligare förvaringslokaler för alla slags råvaror och födoämnen, begärdes och beviljades av 1941 års riksdag ett belopp av sammanlagt 373.000:— kr. till dels ombyggnad av köksbyggnaden, dels nio nya familjebostäder vid Hallanstalten, allt enligt följande beräkning.

Fortsatt utbyggnad av radhusen med 4 tre- rums- och 5 tvårumslägenheter	193.000:—
Modernisering av köksbyggnaden och desin- fektionsanläggning i tvättbyggnaden	<u>180.000:—</u>
Summa Kronor:	373.000:—

Anslaget disposition skulle dock bero på särskild prövning av Kungl. Majt., som efter framställning av styrelsen den 8/4 1941 ställde detsamma till förfogande för ändamålet.

Då kostnadsberäkningarna uppgjorts i augusti 1940 men arbetet icke påbörjades förrän sommaren 1941 och i fråga om köksbyggnaden avslutades först i början av 1943 på grund av svårigheten att erhålla viss materiel och arbetskraft, måste från början den största sparsamhet iakttagas med de anvisade beloppen.

Med ledning av erfarenheterna från de första radhusen omarbetades planerna för de nya, utom för ett, som skulle direkt anslutas till de redan uppförda. I de nya husen försågos endast ändhusen med källare, inrymmande vardera 3 mat- och 3 förråds-källare samt ett badrum. Därigenom sparades väsentliga kostnader, ty källare behövde ej utföras under de mellersta fyra husen. Ingen lägenhet be-

hövde heller förses med källartrappa, ty de nya källarna hade ingång direkt utifrån. Däremot måste lägenheterna förses med toaletter med W. C. i våningsplanet i stället för att detta i de tidigare lägenheterna placerats i källaren. Ändringarna i planen innebära visserligen måhända ej samma bekvämlighet som den tidigare lösningen, men då lägenheterna i övrigt äro fullt modärna och hyrorna låga, har den ekonomiska synpunkten varit utslagsgivande.

Köksbyggnadens modärnisering hade, sedan anstalten togs i bruk för sitt nya ändamål, visat sig allt mera behöflig. Såväl spis som grytor och andra apparater voro i hög grad slitna, kylanläggning saknades helt, förrådsutrymmena voro allt för små, ventilationen dålig. Modärniseringen med bastu och karbadsavdelning måste därför bli mycket genomgripande. Därvid utnyttjades för kökets utvidgning en del av det numera obehöfliga matsalsutrymmet (återstoden har reserverats för en framtida, maskinförsedd personalvättstuga).

I den utvidgade delen ha inrymts utlämningsrum, omklädnadsrum för personalen samt matsal för densamma. Beträffande de förutvarande kökslokalerna bör framhållas, att en del äldre, användbara grytor och apparater reparerats och att nya dylika anskaffats i erforderlig utsträckning icke blott för det nuvarande behovet utan även för den framtida utvidgning, som på grund av kriget måst tills vidare uppskjutas, men som med den redan antagna, nya förvarings- och interneringslagens ikraftträdande framdeles blir nödvändig.

Kylrum och förrådsrum hava vidare inretts i erforderlig utsträckning.

Som ovan framhållits, fanns i köksbyggnaden, närmare bestämt i dess källare, redan förut en badavdelning. Även denna har ombyggts och modärniseras i avsikt att tillgodose personalens behov. Därigenom har det ansetts möjligt att inskränka de tidigare planerna på anordnandet av bad- eller duschrum i varje förutvarande lägenhet, såsom avsikten ursprungligen var.